

ПРИМО ЛЕВИ

ЕСЕЈИ*

ДУГО НАДМЕТАЊЕ

„Неки воли дизат колима прашину олимпијску и усијаним точковима да обиђе мету”, говорио је, колико се сећам, Хорације, а мој се школски кружок покрену и поскочи од лаког струјног удара.¹ Први разред гимназије беше наша голгота; четрдесет један ученик у одељењу, искључиво мушкарци, и то углавном грубијани „отпорни” на знање које нам је школа пружала. Једни су га дрско одбијали од себе и ругали му се, а други (већи део) су га трпели и доживљавали као пролазну, досадну кишу.

Ми нисмо. Било нас је петорица, шесторица и здушно смо се борили за статус елите одељења. Разрадили смо своја, крајње тенденциозна морална начела: учење је било нужно зло са којим се хватају у коштац само они најиздржљивији (само они, то је било пресудно, иду даље). Но међу школским предметима постојала је изграђена хијерархија. На врху филозофија и познавање природе; испод њих грчки, латински, математика и физика, које смо толерисали будући да смо их доживљавали као средства за разумевање првопоменутих; према италијанском и историји смо били равнодушни; на часовима историје уметности и физичког васпитања смо патили. Онај ко се није слагао с овим поретком, начињеним, тога још нисмо били свесни, у складу са даром и људском топлином одговарајућих предавача, бивао би одмах изопштен из клана.

* Све есеје Прима Левија је са италијанског превео Александар Костић.

¹ Леви наводи завршни део прве и почетни део друге строфе Хорацијеве *Оде Мецени*. Стихови су дати у преводу Младена С. Атанасијевића са латинског (прим. прев).

Било је још догми: о девојчицама, и са девојчицама, требало је говорити без сентименталности, по могућству оним најгрубљим, војничким жаргоном. Цениле су се вештине пливања и мачевања; скијање донекле прихваћено јер је било „разонода богатих“; фудбал мрзак јер „челичи колена“; тенис сматран женским спортом, по мери госпођица које нису припадале нашем свету. Ја сам, рецимо, крио од других да лети играм тенис, још у мешовитом дублу, у Бардонекији. Но моје је место, без обзира на све, остало на маргини: прихватили су ме зато што ми је ишао латински, па су од мене преписивали задатке, и завидели ми јер сам поседовао микроскоп, али су ме у исто време мрзели као отпадника пошто ми се речник упркос свим настојањима није довољно искварио. Најважнији спорт била је ипак атлетика: ко се њоме бавио био би одмах прихваћен, онај ко није, искључен. Две године пре тога, 1932. у Лос Анђелесу, Бекали је победио на 1500 метара и сви смо сањали да достигнемо његов резултат, или да се барем докажемо у некој другој дисциплини. Наше мале Олимпијске игре одвијале су се сваког поподнева на Стадијуму који се издизао на месту данашње Политехнике.

Било је то фараонско здање, једно од првих грађевина од армираног бетона у Торину: завршено око 1915, а 1934. већ напуштено и оронуло: славан пример расипања јавних средстава. Круг стазе, дуг 800 метара, био је већ огољен; рупе, делимично напуњене шљунком, биле су посејане на све стране; на огромним степеницама растао је коров и закржљало дрвеће. Улаз је званично био забрањен, али ми смо на бициклама пролазили са друге стране, тамо где се налазио бар.

Неки су бацали малу бетонску куглу или лако домаће копље, а неки су скакали увис или удаљ најбоље што су могли: но Гвидо и ја смо остали верни опеваној „прашини олимпијској“. Пронашли смо се у тркама на средње стазе, не додуше на оним од Бекалијевих 1500, јер за њих нисмо имали снаге, већ на оним од 800 метара: дужина по мери наше кондиције и спортских амбиција. Хорацијева три стиха повезивала су нас са латинштином; ти стари Римљани нису били обични фосили: познавали су грозницу такмичења, били су људи попут нас. Штета само што су писали на онако тешком језику.

Гвидо је био млади варварин са лепо обликованим телом. Био је интелегентан и амбициозан и завидео ми је на успесима у школи; ја сам му, заузврат, завидео на мишићима, ставу, лепоти и раним испољавањима сексуалности. Овај сукоб компетенција створио је међу нама једно посебно, необично грубо, свађалачко пријатељство, у потпуности лишено нежности и ретко кад про-

жето осећањем верности, које је протицало у знаку игара без граница: оне су нас практично чиниле нераздвојним. Но да смо у борбу улазили са истом ратном опремом, овакав такмичарски набој који је владао међу нама не би представљао никакво изненађење (имали смо на крају крајева неких петнаест, шеснаест година). Било је међутим скроз другачије. Мој терен, тј. почетна предност била је култура јер сам имао много књига: отац, инжењер, сваку коју бих пожелео је наручивао приватном поштом (изузетак је био Салгари, кога је он мрзео и кога ми је забрањивао да читам), док је мој противник био дете простих људи; но Гвидо није био ни глуп ни лењ; набавио је, тачније позајмио од мене све књиге о којима сам му говорио, гутао их и о њима расправљао са мном (ставови су нам увек бивали супротни), а онда ми их више никада не би враћао; тако се његов почетни, културни заостатак из месеца у месец све више смањивао.

Насупрот томе, његова предност на физичком плану била је недостижна. Гвидо је био саграђен од шездесет килограма квалитетне мишићне масе, а ја сам имао свега четрдесет пет; било какав облик чистог телесног надметања био је искључен, али жеља и потреба за такмичењем су увек постојали (можда сам га више желео ја него он), па бисмо време пре изласка на отворено атлетско поље проводили у смишљању најразличитијих тестова, тј. облика индиректног надметања. У задржавању даха смо се такмичили недељама; у почетку без неке јасне стратегије, а потом са све разрађенијим и префињенијим методама. Ја сам измислио трик са увећавањем залиха кисеоника у крви: дуго и дубоко бих дисао пре окршаја; Гвидо је открио да се залиха секунди може повећати ако се уместо седења определиш за лежање на плочнику; ја сам усавршио технику унутрашњег дисања, скупљајући и ширећи грудни кош и затворени простор између гласних жица. Давало је резултате, али Гвидо је уочио трик и одмах га применио. Посвећеност игри ишла је дотле да смо огледе прекидали тек када бисмо осетили приближавање несвестице; играли смо на смену: док би један мерио време, оном другом би се са сваком наредном секундом очи све више склапале од напора. Није било потребе за контролама, никоме није падало на памет да вара и да отвори дисајне путеве: овај смо оглед обојица доживљавали као испит воље, а не као борбу за победу. Резултати, рекао бих, нису били нимало сјајни: догурали смо до неких сто секунди, а онда смо се, упркос првобитним намерама, договорили да одустанемо од даљег такмичења, „да не завршимо као туберани”.

Игру са шамарима измислио је ко други него Гвидо. Правила, никад званично незаписана нити објављена, наметнула су се

сама по себи: требало је изненадити противника, искористити његову непажњу на улици, на клупи, или у школи ако је било прилике, и ударити га најснажније могуће посред лица, без најаве, на пример усред обичног разговора. Било је дозвољено, штавише пожељно, заварати противника ћаскањем, или га ударити отпозади, али увек и искључиво по образу, никад по носу нити по очима; поновљен шамар, тј. извлачење користи од ошамућености било је забрањено; били су дозвољени, мада их у пракси никада није било, одбрамбени потези; било је испод части протестовати, жалити се или показивати љутњу; обавеза је била реванширати се, али не одмах; то се чинило касније, наредног дана у тренутку предах, што неочекиваније и грубље. Усавршили смо вештину читања знакова на лицу који су претходили шамару: „Очи му играху да ударцем га схвати”, цитирах Дантеа и Гвидо ми центлменски честита. Насупрот свим прогнозама, из овог дивљег турнира изађох ја као победник: имао сам брже рефлексе од Гвида, можда зато што су ми руке биле краће, но моји бодовани шамари, иако бројнији, били су много слабији од његових.

Гвидо се на лак начин реванширао у једном одмеравању које је он сам установио, пре појаве стриптиза (не само код нас него и Америци); ја нисам био у стању да победим сопствени стид: једном сам покушао и застао код обуће. Као што сам рекао, у одељењу смо били само ми, мушки; нисмо сви били мангупи, али праве вође јесу били мангупи (а не ми, „интелектуалци”). Гвидо их је изазвао на двобој и на крају их све потукао. Циљ је био да се скинеш го пред целим одељењем, што се могло учинити само на часовима познавања природе јер је професор био кратковид и никад није залазио међу клупе. Неки су догурали до голог трупа, четворица до гаћа, али само је Гвиду успело да се скине од главе до пете. Ризик да будеш прозван на таблу био је део игре и уносио је посебну драж у њу: и заиста, дешавало се да наред часа угледамо прозваног како на брзину увлачи мајицу у панталоне испод клупе.

Гвидо се ослонио на свој непогрешиви инстинкт и спровео мере предостожности. Нашао је изговор да се премести из друге у последњу клупу, усавршио вештину брзог облачења, сачекао да прође пропитивање, да би се сутрадан, док је професор објашњавао скелет показујући нам штапом његове делове, не само скроз скинуо, већ се онако го још и попео на седиште на склапање, а потом на клупу. Тако је стајао неко време, а нама, затеченим што од дивљења што од запрепашћености, застао је дах у грлу.

Одани нашем колективном миту, посветили смо се на крају атлетици, али брзо се испоставило да ће Гвидо победити у свим дисциплинама, сем у трци на 800 метара. И баш на тој дужини он

је пошто-пото желео да ме победи: ништа није смело да баца сенку на његову атлетску надмоћ.

Трка на кружној стази била је дозлабога напорна. Обули бисмо патике, и стопала су нас болела од шљунка који нам је отежавао замахе ногу на окукама. Трчали смо заједно само једанпут, и том приликом се поубијали: никоме није пало на памет да пусти оног другог да га претекне чак ни за пар метара: нисмо знали да се стратегија паметних тркача састоји баш у узмицању од противника и чувању даха за завршницу. Тако смо већ на половини стазе обојица били измрцварени; ја сам успорио, не из неких племенитих побуда нити рачунице, већ због тоталне исцрпљености; Гвидо, из осећања части, отрча још десетак метара: након тога и он напусти стазу.

Савладани, обојица, страхом од противника који није одступао од своје стратегије, почели смо да трчимо са штоперцом: један би шипчио по стази, други би у својству бицикличке пратње објављивао пролазно време; но Гвидо се није држао фер-плеја: уместо да поштује моју напрегнуту концентрацију, причао ми је масне вицеове како би ме засмејао. Овако смо напредовали неколико недеља, пунећи душнике олимпијском прашином, поштујући се, као цивилизовани људи, у школи и мрзећи се дубоко, из дна душе, као атлетичари, на Стадијуму. У сваком одмеравању снага крвнички смо се борили и настојали да свом противнику откинемо и најмањи делић времена.

Ја на крају школске године престадох са откидањем: Гвидова надмоћ била је потврђена и озваничена; делио нас је понор од барем пет секунди. Случај ми је ипак донео прилику за какав-такав реванш: бар на Стадијуму био је затворен па је једини пут до стазе водио узбрдо, преко доњег пролаза кроз који се требало провући. Е сад, ја сам приметио да је размак између шипки које су заградиле улаз износио шеснаест центиметара: моја глава је лако пролазила, а кад је могла она – у то време сам био толико мршав – могао је без проблема и остатак тела.

За овај подухват сам једино ја био способан: па добро, зар то није била нека вештина? Један урођени дар, као Гвидови бутни и рамени мишићи? Даљим извођењем, у духу софистичке филозофије, могла се установити једна нова атлетска дисциплина и прецизирати одговарајући скуп правила. Можда се списку тврдоглавих навика и хобија, који је отворио Хорације, могла придружити још једна ставка: провлачење кроз ограду од кованог гвозђа. Гвидо није изгледао одушевљен предлогом.

Гвиду се касније изгубио сваки траг у мом животу: не знам, из тог разлога, ко од нас двојице је однео победу у оној најважнијој, најдужој трци; но никада нисам заборавио ону чудну везу која нас можда није чинила пријатељима и која нас је у исто време зближавала и раздвајала. У мом сећању слика о њему остала је фиксирана као на фотографији: го стоји на глупавој гимназијској клупи, симетричан са скаредним костуром чије нам је делове набрајао и показивао професор; дионизијски разуздан и изазивачки непристојан, пролазни споменик земаљске снаге и дрскости.*

* Извор: Primo Levi, „Un lungo duello”, *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 831–836 (први пут објављено у: Primo Levi, *L'altrui mestiere*, Einaudi, Torino 1985, 219–225).

МОЈ ДОМ

Станујем од рођења (са невољним прекидима) у истој кући: мој начин становања није резултат слободног избора. Рекао бих да је живот који водим крајње седелачки, што ме чини сличним извесним мекушцима, попут лупара, који се, након кратког, ларвалног периода слободног пливања, приљубе за једну хрид, излуче из себе љуску и никада се више не помере с места. Овакви случајеви су чешћи код људи који су рођени на селу; код градских попут мене, таква несумњиво ретка судбина носи са собом одређене предности и мане. Можда у овом усуду пасивног живота лежи разлог моје незадовољене љубави према путовањима и честог присуства топоса пута у многим књигама које сам написао. У сваком случају, након шездесет шест година протеклих у знаку Улице краља Умберта себе не бих могао да видим у неком другом крају Торина, а камоли у туђој земљи, односно граду.

Упадљивост моје куће почива на одсуству упадљивости. Личи на многе друге квазигосподске куће с почетка XX века, саграђене од цигала, које је коју годину касније почео неповратно да потискује армирани бетон; скоро да је лишена украса, ако изузмемо пар стидљивих алузија на стил либерти са украсима који захватају и прозоре и дрвена врата која излазе на степениште. Једноставна је и функционална, неизражајна и стабилна, каквом се показала у времену последњих ратних сукоба када је издржала сва бомбардовања и из њих изашла читава, са незнатним оштећењима на капцима и са пар напуклина које до данас чува са поносом као ратни ветеран ожилке. Не претендује ни на какво признање, то је обична зграда за становање: лишена, с једне стране, непотребног вишка, опремљена, с друге стране, свим и свачим што је неопходно за живот.

Са овом кућом, и са станом у коме боравим, успоставио сам један дубок али споља скоро неприметан однос, као са особама уз које се проведе већи део живота: да сам се од ње одвојио, све и да је реч о селидби у лепше, модерније и удобније станиште, patio бих као прогнаник или као биљка пресађена у земљу којој се не може прилагодити. Прочитао сам негде опис једне мнемотехничке вештине, умећа коришћења и усавршавања памћења, некад уважаваног и упражњаваног међу интелектуалцима и научницима, а данас глупо занемареног: ко жели да запамти низ од тридесет, четрдесет имена, или више, и уз то да задиви публику набрајањем уназад, до циља би могао доспети ако у свести повеже (може и да измисли неки други тип односа) свако од имена са изабраним кутком свог дома: обилазећи, у смеру надесно, почев од улазних

врата, све углове. Ако након тога пређе, у својој уобразиљи, исту путању, моћи ће да реконструише основни списак; ако је пређе у супротном смеру, обрнуће и смер списка.

Никада нисам имао потребу да се опробам у овој дисциплини, али у њену општу ефикасност не гајим никаву сумњу. Но кад сам ја у питању, она не би функционисала јер су у мом памћењу сви углови куће већ заузети, па би се изворна сећања измешала са оним случајним и вештачким, справљеним по захтеву ове вештине. Угао с десне стране улазних врата је место где је пре педесет година стајала корпа за кишобране и где је мој отац по повратку из канцеларије и пешачења по киши остављао мокар амбрел, а у данима без падавина штап за шетњу; где је двадесет година висила потковица коју је нашао мој ујак Корадо (тада су се у Улици краља Умберта могле наћи потковице), амајлија чију делотворност, тј. заштитнички учинак на крају нико није могао да гарантује; и где је наредних двадесет година висио на једном ексеру гломазни кључ који нико није ни помислио да уклони иако је његова првобитна сврха већ давно била заборављена. Наредни угао, између зида и ормана од ораховине, коришћен је као склониште у игри жмурке; некада давно, једне олигоценске недеље ту сам се сакрио и клекнуо на парче стакла: чувам знак, тј. успомену на овај догађај на левом колону. Тридесет година касније ту се сакрила моја ћерка, која се смејала и на тај начин одала, а осам година након ње мој син са буљуком својих вршњака, од којих је један на истом месту изгубио млечни зуб и затурио га из чудних и тајанствених разлога у рупу од малтера, где је вероватно остао да стоји до дан-данас.

У продужетку наилазимо на врата собе која гледа на двориште и која је протеклих деценија служила различитим сврхама. У мојим најстаријим сећањима била је гостинска соба, где је мајка, два-три пута годишње, примала угледне госте. Ту је наредних година спавала легендарна кућна помоћница; касније је била очев пословни простор, да би на крају, по избијању рата, служила као прихватилиште и спаваоница за рођаке и пријатеље који су у бомбардовању остали без кућа. Након рата (и расних прогона) ту су спавала и играла се моја деца, а супруга их ноћу пазила кад би се разболели: ја нисам, због пословних обавеза, што је био изговор, и због спартанске доследности, што је својствено мужевима. Тренутно је вишенаменска лабораторија где се развијају фотографије, праве играчке и шије гардероба. Слични преображаји обележили су и повест других просторија; од пре неког времена приметно сам, са нелагодом, да моја омиљена фотеља заузима баш онај део просторије где сам, по породичној традицији, и ја дошао на свет.

Моја кућа се налази на добром месту, релативно мирном премда не много удаљеном од центра града; пораст броја аутомобила, који се завлаче и сабијају попут гаса у сваки ћошак, осећа се чак и овде, где је до пре неколико месеци било простора за паркинг. Зидови су набијени па је стан у великој мери заштићен од уличне буке. Некада је било скроз другачије: град се завршавао на неколико стотина метара према југу, ишло се преко ливада до пруге која се тада, пре изградње Запатиног чвора, пружала у равни тла. Булевари су асфалтирани тек око 1935; пре су били посути шљунком и ујутро би нас будили звуци кола која су пристизала са села: тутњава гвоздених точкава по шљунку, пуцњи бича, гласови возача. Остатак дана протицао је у знаку других присних гласова: позива стаклара, крпара, скупљача косе за перике (њима је поменута кућна помоћница с времена на време продавала своје дуге и седе власи) а неки пут и просјака, који су као улични певачи и хармоникаши добијали покоји замотани новчић.

Поред свих преображаја кроз које је прошао, стан у коме боравим сачувао је своју безличност и анонимност: тако можда нама који у њему живимо изгледа, но познато је да човек никада о свом карактеру, о својим врлинама и манама, па ни о сопственом гласу и лицу, дакле ни о чему што га се директно тиче, не даје тачан суд; можда ће је други, баш супротно, видети као симптоматичну за све склоности које нас као породицу одвајају од осталог света. Сигурно је да никад, бар не свесно, од свог боравишта нисам тражио да буде нешто више од средства за задовољавање основних потреба, као што су простор, топлина, удобност, мир, приватност. Као што се никада нисам свесно потрудио да га присвојим, да га прилагодим себи, улепшам, обогатим и дотерам. Не знам како да објасним начин на који се односим према њему: можда сам у том погледу најсличнији мачкама јер и ја као оне волим удобност, иако се, опет, и ње лако могу одрећи па се брзо прилагодим и простору који је неудобан, што ми се дешавало и што ми се дешава кад одем у хотел. Не верујем да је мој стил писања директно упућен на амбијент у коме живим и пишем, нити верујем да тај исти амбијент провејава из онога што сам написао. Биће да сам у великој мери равнодушан према утицајима свог окружења и свему што ми он диктира, и да сам потпуно равнодушан према статусу који амбијент може да понуди, сачува или наруши. На живот у овој кући гледам као на живот у свом телу, тј. кожи: знам да постоје лепше, комотније, отпорније, живописније коже, али ја зарад њих никада не бих изашао из своје.*

* Извор: Primo Levi, „La mia casa”, *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 633–636 (први пут објављено у: Primo Levi, *L'altrui mestiere*, Einaudi, Torino 1985, 3–7.)

КОМАНДАНТ АУШВИЦА

Рихард Баер, СС мајор о чијем хапшењу говоре најновије вести, био је наследник Рудолфа Хеса на дужности команданта логора у Аушвицу. Био сам његов поданик скоро годину дана, један од сто хиљада његових робова; заједно са осталих десет хиљада још ме је и „изнајмио” *И. Г. Фарбену*, гигантском конгломерату немачких хемијских постројења, који је за наш рад плаћао дневну накнаду у износу од 4 до 8 марака. Плаћао, али не нама: пошто се коњу или говечету не даје плата, овај се новац пресипао у џепове наших господара, логорских СС заповедника.

Њему сам дакле припадао: лице му, ипак, не бих препознао. Евентуално ако би се поклопило са лицем оне намргођене и корпулентне особе са стомаком начичканим ордењем која је редовно, сваког јутра и сваке вечери, присуствовала бескрајним одлазећим и повратничким маршевима нашег радног одреда по такту музике. Али били су сви исти, сва та лица, сви ти гласови, сви ти ставови: изобличени од исте мржње и истог беса и пожуде за свемоћи. Зато нам је њихова хијерархија остала скривена у мраку: СС, Гестапо, Служба за рад, Партија, Фабрика, сва та машинерија стајала је изнад нас и изгледала нам једнообразно, без перспективе; тамни и магловити емпиреј чији склоп нисмо познавали.

О Рихарду Баеру, све до данас, није се много знало. Помиње се у кратким цртама у мемоарима Хеса, свог претходника, који описује његову неодлучност и оклевање у време оних ужасних јануарских недеља 1945: у Грос-Розену је, логору од десет-дванаест хиљада заробљеника, и марљиво приступа задатку да на то место пребаци оних сто четрдесет хиљада из Аушвица, који се морају хитно „збринути” због изненадне руске офанзиве. Помислите само шта значе ове две бројке и шта се крије иза њихове разлике: помислите само на оно друго решење, које налаже и здрав разум и хуманост и разборитост и које изгледа једино могуће: отворити капије и отићи, а масу полуживих, ако ништа друго, препустити њиховој судбини; помислите на све то, па ће вам се профил ове личности приказати у пуној светлости.

Припада најгорој врсти људи у овом веку. Ко је у стању да разлучи, без њега, без свих оних Хеса, Ајхмана, Кеселринга, без хиљада других лојалних и заслепљених извршитеља, велике звери, Хитлер, Химлер, Гебелс, остале би беспомоћне и разоружане. Њихова имена не би имала никаквог значаја у историји: пројурили би, попут тамних метеора, ноћним небом Европе и брзо нестали. Догодило се супротно; семе које су бацили ови црни апостоли, историја нам је показала, примило се невероватно брзо и темељно у свим

друштвеним сталежима Немачке и уродило једном великом, широко распрострањеном мржњом која још увек трује Европу и свет.

Отпори, бојажљиви и местимични, бежаху брзо угушени: глас националсоцијалиста нашао је упорише баш у традиционалним вредностима Немаца, у њиховом позитивном односу према дисциплини и националном јединству, у њиховој неутолњеној жеђи за првенством, у њиховој склоности према слепој послушности.

Због тога су опасни људи попут Баера: људи толико лојални, толико верни, толико покорни. Не имплицирам никакво јеретичко и богохулно становиште: сматрам да ће у духу човека као јединственог бића, и права усклађеног са модерном етиком, остати упркос свему довољно простора за љубав према отаџбини и за свесно изабрану послушност.

Намеће се, само по себи, питање: шта рећи о немачком народу данас? како судити о њему? шта очекивати од њега?

Пронићи у душу једног народа није исто што и послушквати дах човека уз помоћ стетоскопа. Ко данас путује по Немачкој, среће призоре који се налазе свуда. Растуће благостање, крупне и ситне сплетке, мирољубиви, неразметљиви људи, на трафикама новине попут наших; разговори у возовима и трамвајима као код нас; покоји скандал који се оконча као сви остали скандали. Па ипак, нешто виси у ваздуху, нешто што се не осећа другде. Ко их оптужи за злодела из скорашње историје, ретко наилази на кајање (изостаје чак и критичка свест): много чешће наилази на једну противречну реакцију у којој се преплићу осећај кривице, жеља за одмаздом и једно хотимично и надмено незнање.

Стога и не чуди зашто су онако споро и увијено деловали немачка полиција и судство. Све изгледа збркано и контрадикторно, но један детаљ се да приметити, једна тенденција се јасно разазнаје: за своје заблуде, за своје злочине и за патње које је нанела Европи, Немачка, да тако кажемо, не жели да одговара кривично већ грађанскоправно. Познато је да је немачка влада показала спремност да исплати накнаду жртвама нацизма у свим својевремено окупираним земљама (не и у Италији), и тако су и учиниле, или чине немачке индустријске компаније које су током рата користиле ропску радну снагу. Али су полиција и судство далеко мање спремни да приведу крају чистку коју су започели савезници: одатле овакво стање које збуњује, одатле овакви случајеви да један командант из Аушвица неометано живи и ради петнаест година у Немачкој и да убици милиона невиних уђу у траг не званични, полицијски органи већ „илегалци”, тачније жртве које су успеле да му се отргну из канџи.*

* Извор: Primo Levi, „Il comandante di Auschwitz” (написано 23. XII 1960), *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 923–925. (Први пут објављено у: Primo Levi, *Racconti e saggi*, La Stampa, Torino 1986).

ДРАГИ ХОРАЦИЈЕ

Драги Хорације, одлучио сам се да Вам пишем сада, очи обележавања двехиљадегодишњице од Ваше смрти како бих предухитрио конкуренте са већим овлашћењима или, како се то данас каже, компетенцијом: уосталом, масовне свечаности поводом јубилеја ни Вама, верујем, никада нису посебно годиле. Елем, дошао сам (или сам се вратио) на ову идеју док сам поново ишчитавао, са великим напором али и уживањем, једну од Ваших сатира: ону у којој приповедате како срећете на Светом путу брбљивца који тражи препоруку и кога потом све време покушавате да се решите, да би се на крају све завршило једном незгодом која Вам долази као поручена јер Вас спасава од даље гњаваже.

Честитам: Ви, као што сте предвиђали, нисте у потпуности мртви. Ваши стихови, видите, проучавају се и памте још увек, неки су чак постали пословице те их наводе и они који латински никада нису учили. Ми, наиме, говоримо једним прилично исквареним латинским, а да бисмо разумели онај Ваш из златног времена (тако зовемо тај период), морамо да га учимо. Упркос томе, Ваш „*carpe diem*”¹ никада, рецимо, није био толико актуелан колико данас; зато је наш ваљани савременик, господин Фумагали, пензионисани библиотекар који је посветио живот сакупљању познатних изрека, за Вас сачувао друго место међу творцима великих мисли, иза једног Дантеа Алигијерија о коме ћу вам говорити следећи пут. Све у свему, онај споменик „трајнији од бронзе” који сте себи брижљиво начинили још увек се држи премда је већ начет временом и премда га мали број туристичких водича помиње.

С муком, рекао сам Вам: и због тога ме је срамота, јер сам латински вредно учио пуних осам година код добрих учитеља и добијао солидне оцене. Сигуран сам да ћете Ви мањи напор уложити у читање овог мог писма него ја у дешифровање Ваших стихова. Као што видите из мог текста, ми наследници латинске културе допустили смо себи мало слободе. Деклинације и падеже смо потаманили сви, изузев Румуна, хоћу рећи Дачана, који су неке од њихових трагова сачували: чудно, зар не? Али они су увек били чудан народ. Да, јесу Латини, али су се у међувремену мешали са народима свих раса и излагали се њиховим утицајима: не само у језику.

У сваком случају, сматрао сам да би с моје стране било недолучно ако бих у писму користио извесне речи (*parabolaе, paràule*, дакле вербуме) које би Вама изгледале тешке. Чланове не, њих не могу да избегнем иако Ваш латински није „лудео” за њима. Молим

¹ Буквалан превод је: зграби дан. У пренесеном значењу: искористи садашњи тренутак и не заноси се дугорочним плановима (прим. прев).

Вас да ми опростите, пишем не само Вама, односно за Вас, већ и за моје данашње читаоце, па не бих желео да изобличим овај наш језик, који има чиме да се похвали.

Оставимо по страни, за тренутак, језичка питања: у међувремену, то Вам не могу сакрити, десило се много тога. Римско царство се претерано увећало и потом распало. Један Јудејац, рођен неколико година након Ваше смрти, објавио је важне ствари и одувао богове са Олимпа; чисто сумњам да су и Вама нешто посебно значили. Сада, скоро у целом свету слави се само један бог, али то није разлог што су се извесни обичаји променили набоље. Укинули смо, барем теоријски, ропство. Дошли су са Алпа и са мора Германи, Хуни, Арапи; са њима су стигли ратови и крвопролића, али и нови закони; све то, на крају, обуздало је нашу гордост.

А ратова је било напретек: у свим добима и на свим местима, а пошто смо постали тако генијални, правили смо све генијалнија оружја. Ова скорашња, чисто да Вам напоменем, требало би да подсетите на Лукреција: кад на одређен начин поцепају или пак сабију атоме (а природно би било да их отпусте), у стању су да дигну свет у ваздух и да побију људе на стотину места. Баш ових година покушавамо да неутралишемо овај изум који долази из Доњег света. Но није то ништа ново; чини ми се да се то дешавало и у Вашим временима; најрђавији изумитељи су ти који справљају машине за ратовање, а рат је тај који омогућава најрђавијим изумима да се појаве.

Земља је округла, то сте и Ви наслућивали; али десило се да смо добили прилику да се у то уверимо, па смо на морском путу набасали на нови континент, већи од Европе и Африке заједно. Назвали смо га Америка, од њега начинили колонију и брзо поубијали његове становнике који су, узгред, ходали голи. Но сад су колонисти постали толико моћни и толико богати да они колонизују нас: њихов језик сад диктира моду и тешко оном ко га не разуме. Мислим да се нешто слично десило са Грчком у Ваше време, зар не?

Било је још и других ствари. Способни смо да начинимо бродове који се крећу без ветра и весла, машине које лете и у себи носе стотине и стотине ходочасника, кола која јуре без коња. Ето, данас да видите Рим, рекли бисте да су њиме и загосподарила: брза су, али праве пометњу, смрде, заузимају простор и мало-мало па оборе неког пролазника. Све у свему, сад је то потпуно другачији град. Онај Свети пут из Ваше сатире је и даље ту, усред рушевина Форума, али на добра три метра (један метар, опростите, јесу три стопе) испод нивоа улица. Наиме, од наслага иловаче, рушевина и смоле, у свим нашим градовима улице се у току једног века подигну за педаљ. Колима, о којима сам Вам говорио, за сада је забрањено да њоме пролазе: овуда иду само доколичари, које

ми зовемо туристи, и покоји учењак. Долазе издалека, из Америке, Британије, Скандинавије, чак и са извесних острва источно од области Сери, за које се у Ваше време није ни знало да постоје. Носе са собом једну машиницу која боји слике онако како би то чинио сликар, али још брже (а слике су још мање).

Имамо и друга чудеса. Пловимо испод мора. Нема планине на коју се нисмо попели. Умемо да пробудимо пламен и да га упрегнемо под точкове. Посматрамо атоме, границе космоса, унутрашњост нашег тела. Послали смо истраживаче на Месец. Умемо да сексуално општимо (данас се употребљава један мало драгачији глагол, али кад бих га написао у његовом пуном облику, новине ми вероватно не би прихватиле чланак) а да не дође до зачећа. Знамо да лечимо старе болести, али смо изазвали нове. Имамо и нове отрове, за екстазу.

Но велико ми је задовољство што сам у могућности да Вас обавестим да су брбљивци и ловци на препоруке сада још бројнији, и да Ваша Веноза још увек постоји, иако је окупирана горепоменим колима и иако највећи број њених становника данас живи у Америци. Скоро смо чак пронашли Вашу вилу, додуше мало урушену, у Сабини, ону из Ваше заоставштине: само, није тако скромна као што је Ви описујете; данас бисмо је назвали викендицом, па бисмо Вас натерали да платите таксе новцем који сте с муком успели да извучете од ауторских права или од Мечене. Да, могли бисте себи и да инсталирате телефон (Ви добро познајете грчки, па би објашњење термина било сувишно) па бисте онда, рецимо, могли да разговарате сваке вечери са својим пријатељима из Рима и Мантове; али сметао би Вам гвоздени пут, који пролази туда у близини, и мото-крос (мото + крос; овде је потребно објашњење које захтева више времена и простора) који практикују млади из комшилука. Код нас је тишина постала ретка и скупоцена роба.

Са сменом годишњих доба остало је све по старом. Још увек нас разгали пролеће, које растера снег и удели траву ливадама, као што сте ви својевремено казали на један несвакидашње елегантан начин, још увек нам се стегне срце с примицањем јесени, а за њом и зиме која нас вазда подсети на ону коначну, која чека сваког од нас. Наш живот је дужи од Вашег, али не и веселији, не и сигурнији: да ли ће нашој јучерашњици богови уделити милостињу будућности остаје неизвесно. И ми ћемо сусрести оца Енеју, Тулија, Анхиза и Вас у краљевству сенки; ми безобзирни, ми сигурни у своју моћ, у прах и сенке ћемо се вратити.*

* Извор: Primo Levi, „Caro Orazio” (написано 14. IV 1985), Opere II, Einaudi, Torino 1997, 946–949 (први пут објављено у: Primo Levi, *Racconti e saggi*, La Stampa, Torino 1986).

НАДЗОРНИК СИЛУЕТ

Да један пензионер или пензионерка имају право и потребу да се препусте новој, забавној и безинтересној активности, данас је неспорно: постоје већ одавно туристичке агенције, климатски центри и хотели намењени искључиво старима. Но онима који немају намеру да упадну у замку овог прикривеног израбљивања, или, просто, немају средстава да у њему уживају, предлажем један кућни спорт који сам лично испробао: безбедан је, не кошта ништа и приступачан је свима. Потребан вам је само речник; игра се своди на потрагу за општим именицама које су изворно биле властита, лична имена и које су касније, из одређених разлога, престале да се пишу великим почетним словом. Али да би налаз био ваљан, потребно је да у свести говорника изворни назив буде поништен, превладан општом именицом. Трагате дакле за специфичним малим словима као да сте у лову на ретке печурке.

Појаснићу на једном примеру. Читајући давно један роман чијег се наслова више не сећам, налетео сам на реч „силуета”, коју су чистунци прогласили сувишним галицизмом. И раније сам је сретао али јој нисам придаво неки посебан значај, нити сам на њу гледао као на штетно, страно тело у нашем језику. Чистунци предлажу да је заменимо са „обрис”, „профил”, „оквир”, „облик”; нисам чистунац и првом приликом која ми се укаже или за коју се изборим написаћу мирне душе „силуета”, а можда ћу чак и прибећи француској изворној форми *silhouette*, пошто ми се реч свиђа. Оживљава слике: танана је, лака, вретенаста (можда зато што нас асоцира на *siluro* или француско *sillon*) и оставља допадљив утисак једног љупког, елегантног женског деминутива за, рецимо, тело младе пливачице које полеће са скакаонице и у том положају се оцртава наспрам неба. А од чега је заправо деминутив?

Деминутив ни од чега. Није деминутив, није женског рода (тако само изгледа), нема никакве везе ни са торпедом ни са браздом, а мало почетно слово је вештачки створено.¹ У свим старим издањима *Ларуса* налази се истинита прича о Етјену де Силуету из Лиможа, главном надзорнику пропалих финансија у Француској 1759. Изгледа да су му намере биле ваљане, али не и начин да их спроведе у дело: опседнут штедњом, наложио је низ хитних и несвакидашњих мера које су га брзо коштале популарности, па га је краљ скинуо са дужности коју му је претходно био поверио (неопрезни функционер је, уосталом, дао предлог да се краљевској

¹ *Siluro* (ит.) – торпедо, *sillon* (фр.) – бразда (прим. прев).

породици смањи апанажа). Њиме су се бавили сатирични листови, и на његов рачун су сковани вицеви, изреке и фразеологизми.

Почело се са изразом „у маниру Силуета” који се односио на сваку неумесну и будаласту меру; потом је означавао нефункционалан предмет у који су уложена најмања могућа средства, те људи често говораху „Силуетова работа”: слика сведена на обрисе. Заврши се на крају са називом *silhouette* за сам обрис, те се са губитком великог почетног слова, чиме се и окончало ово путовање, надзорник пресели у историју, и то на парадоксалан начин: све ово се одиграло *захваљујући* а не *уџркос* његовој глупости. Но, по свему судећи, еволуција би добила другачији исход, или би просто била раније закључена, да је његово име било мање елегантно. Није ово једини случај у коме лош углед бива овековечен појавом малог слова: често се каже „квислинг” за оног који сарађује са окупатором сопствене земље нудећи му подршку у њеном управљању и тако ће се надаље говорити чак и кад се више нико не буде сећао Видкуна Квислинга, норвешког издајника из Другог светског рата.

Но губитак почетног великог слова обично је омаж врлини и способности носиоца. Мецене свих времена и поднебља одржавају скоро два миленијума у животу славу Гаја Клинија Мецене, Хорацијевог и Вергилијевог ученог пријатеља. Све домаћице широм света име Јустуса фон Либика, познатог и свестраног хемичара, асоцира на екстракт меса. За њега је и постало синоним: „либик” је општи назив за поменути ствар, што је помало иронично: Либик беше пионир на свим пољима опште и примењене хемије; без сумње, један је од утемељивача модерне хемије; име му на крају остаде упућено на једини пословни успех који је направио и који је далеко од интелектуалног: збиља, да би се добио екстракт меса потребан је капитал, а не стваралачки дух или знање.

Уосталом, приручници за моју пређашњу професију врве од некад властитих а сад општих назива, илити од именица које се користе као заједничке: кип, бунзен, бихнер, соклет су вешто начињени предмети у хемијским лабораторијама из прошлог века који на достојан начин уживају полувечну славу што беше измакла њиховим изумитељима. Ко се још сећа професора Соклета, моравског лекара и хемичара? Од њега је сада, после више од једног века, остао само прах, али генијалан екстрактор који је он осмислио (соклет) ради и даље у свим лабораторијама у ритму лаких, испрекиданих, тихих откуцаја који га чине сличним једном органу у нашем телу.

Обрадовао сам се попут гозбеника коме је запао најсочнији комад меса на банкету када сам сазнао, о томе сам већ говорио,

да *derrick*, назив за онај решеткасти носач што служи за бушење тла, односно проналажење и извлачење нафте из земље, води порекло од имена господина Дерика, лондонског целата из шеснаестог века: био је заљубљен у своју професију и изумео је нов модел вешала, са решеткастом конструкцијом, високом и витком, јер је желео да буду видљива из даљине. Овај налаз ме је опчинио до те мере да сам, у једној од својих књига, од њега изградио читаву причу. Постоји у овом случају паралела, симболичка, са гиљотином, изумом доктора Гиљотина, са пушкама шаспо и још много чиме: средства за убијање тежила су вазда новим и савршенијим обрасцима. Једна друга, посебно драга печурка коју сам пронашао, премда далеко мање позната у односу на претходне трофеје, јесте Марија из „кадице марије“; случај је хтео да изумитељ каде буде ни мање ни више него Марија, односно Мирјам, Мојсијева сестра пророчица, прва алхемичарка у историји.

Мало Француза зна да пубел, канта за смеће, овековечује име господина Пубела, париског префекта који је овај предмет изумео у прошлом веку. У Италији један тип степеница, постављених на колица и издељених на чланке који се уз помоћ чекрка могу, као код телескопа, увлачити једни у друге, носи назив „скала-порта“ (*scala-porta*) или, још необичније, „удовица-порта“ (*vedova-porta*).² Ова имена не алудирају на чињеницу да су степенице преносиве, већ подсећају (или би требало да подсете) на господина Порту, који их је осмислио пре сто година и на његову удовицу која је дуго била носилац патента; но, као и у претходним примерима, да је господину Порти на дар припало неко мање одговарајуће презиме, случај му не би одузео велико слово и највероватније би његове степенице званично удружили са неким многосложним псеудогрчким придевом и крстили их, рецимо, као перипланарне или епентезичне мердевине.*

² *Scala* (ит.) – степенице; *portare* (ит.) – носити (прим. прев).

* Извор: Primo Levi, „L'ispettore Silhouette“, *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 770–773 (први пут објављено у: Primo Levi, *L'altrui mestiere*, Einaudi, Torino 1985, 155–158).

ЗНАЦИ НА КАМЕНУ

„Adhaesit pavimento anima mea” / „Душа се моја за камен приљуби”: тако каже Псалм 119, што га наводи Данте у *Чисћилишћу* и што га наводе многи други, у различитим преводима.¹ Остаде приљубљена за плочник извесно време и због којечега, и тај додир још и не беше узалудан: на крају се претворио у истраживање. Тротоари су институције градске културе; знају то данашњи Римљани, који их немају, па кад иду пешке морају себи да прокрче пут кроз замршене лавиринте између аутомобила паркираних тик уз зидове. Знали су то и они старији Римљани који су их, с друге стране, високо подигли у Помпеји; знао је и фра Христофор из *Вереника*, који је баш зато постао фратар јер тротоар на једном месту није постојао (или је пак постојао, но будући онако узак и блатњав натерао је Манцонијевог јунака да доживи непријатан сусрет који му је изменио судбину и име).

Тротоари у мом и, у то не сумњам, они у било ком другом граду пуни су изненађења. Ови скорашњи су асфалтни, што је ван памети: са увођењем нових, све ефикаснијих мера штедне употреба органских једињења за оно по чему ходамо губи сваки смисао. Можда ће у не тако далекој будућности градски асфалт бити ископан и третиран са једнаком пажњом као фреске приликом скидања са зидова; биће сакупљен, разврстан, хидрогенизован, редестилован како би се из њега извукли племенити састојци које он потенцијално садржи. Или ће можда асфалтни тротоари остати затрпани под новим слојевима другог, ко зна каквог материјала, надам се неког мање скупог, и онда ће будући археолози у њима пронаћи прстенчиће на повлачење од пивских лименки и оперважене чепове кока-коле, који ће онако сабијени изгледати попут инсеката из плиоценске епохе у ћилибару, и на основу њих ће добити одговарајуће, квантитативне и квалитативне податке о нашим прехрамбеним навикама. Поновиће се тако феномен који се открио пред нашим очима и заинтересовао нас као драгоцену откриће: Кокенмодинген, она брдашца начињења искључиво од љуски мекушаца, костију риба и галебова које су данашњи археолози ископали на обалама Данске; биле су то гомиле отпадака

¹ Леви се, због теме коју намерава да развије у наставку есеја, опредељује за дословно значење неолатинског превода Давидовог псалма (119, 25) који Данте цитира у 73. стиху XIX певања *Чисћилишћа*. У Диодатијевом издању Библије из 1885. стоји: „L'anima mia è attaccata alla polvere” (дословно: душа моја се за прах приљуби). И код нас, тачније код Даничића, налазимо израз са „прахом” („Душа моја лежи у праху”) (прим. прев).

које су нарастале пуних седам хиљада година око сиромашних рибарских села. Сада су то надалеко познати фосили.

Најстарији и најтипичнији тротоари ипак су они начињени од тешких камених плоча, резаних длетом, тј. обликованих пажљивим ручним радом. Степен њихове похабаности допушта нам да их приближно датирамо: најстарије плоче су, радом корака генерација и генерација пешака, постале глатке и светле и попримиле изглед и патинасти сјај планинских стена углачаних жестоких трењем глечера. Онде где је шкриљасти камен пресечен жилом кварца, који је много отпорнији од свог калупа, жила ће извирити на површину, неки пут у тој мери да ће правити тешкоће пешацима са осетљивим стопалима. Но онде где је трење било слабије, или онде где га уопште није ни било, распознају се још увек изворне неравнине камена и, често, појединачни удари длета: ово се добро види на зидовима, на удаљености од двадесетак центиметара, нарочито на плочнику који стоји испред палате Карињано; праволинијска стаза која води до главног улаза је уобичајено похабана, док скровити делови, удаљени од барокног прочеља, носе на себи храпаве плоче јер по њима већ више од три века готово нико није ходао.

Много више се трошио мермер, који је мање отпоран материјал: бројни прагови старих дућана су од мермера, па су се у року од само неколико деценија већ дубоко излизали. Овакво хабање прагова видљиво је у неким планинским црквицама или капелама у које су генерације верника улазиле са окованим ципелама. Даље од прага, на удаљености од педесетак центиметра ка унутрашњости, примећује се често нова удубљена област: она обележава тачку на коју је, скоро по правилу, падао други корак.

Испред многих колских улаза приметан је један препознатљив урез на плочнику. Од доворотника воде две праве или кривудавае бразде које се разилазе, а између њих, паралелно са зидом, на међусобној удаљености од неких десет центиметара, пружају се друге бразде читавом ширином тротоара. Служиле су као ослонац за копита праисторијских, поткованих теглећих коња: када су се кола успињала уз стрми прилаз између главне улице и тротоара, задње ноге коња су бивале у преоптерећене те су, с обзиром на равну површину плочника, лако могле да склизну са њега. Најстарији од ових урезаних плочника показују и знакове хабања од гвоздених обруча и потковица.

На различитим местима у градовима камене плоче чувају трагове ваздушних напада из Другог светског рата. Плоче са оштећењима од распрскавајућих граната су замењене, а на својим местима су остале оне избушене запаљивим бомбама. Ове челичне

направе у облику призме бацане су насумично из авиона: због великог замаха који су развијале у слободном паду биле су намењене за бушење кровова, спратова и тавана; неке од њих, кад би пале на тротоаре, пробијале су лако, попут металних резача, камен дебљине десет центиметара. Дешавало се, вероватно, да особље задужено за уклањање пробушених плоча наиђе под њиховом површином на остатке гелера; овакве две рупе, удаљене пар метара једна од друге, налазе се на пример у Улици краља Умберта, испред броја 9а. Њихов приказ враћа у сећање језиве звуке ратног метежа и гласове пролазника који су, немајући времена да се сакрију, остајали располућени од главе до пете.

Други су знакови мање страшни и ближи су нашем времену. Свуда, где год постоје плочници, нарочито у појединим зонама, има округлих беличастих, сивих и црних мрља пречника пар центиметара. То су жвакаће гуме, некултурно испљунуте на земљу, и оне сведоче о изузетним механичким својствима материјала од кога су начињене: збиља, ако се не уклоне, постају практично неуништивне (није их, међутим, лако уклонити: осим што је непријатна, ова радња тражи времена и напора, и то најбоље знају они ретки продавци који воде рачуна о чистоћи плочника испред својих дућана). Боја им временом, са таложењем прашине и хумуса, постаје све тамнија, али оне саме никако да нестану.

Пример са жвакаћим гумама одличан је показатељ једног феномена карактеристичног за технику: тежња да се издржљивост и чврстина одређеног материјала помере до крајњих граница може довести до великих проблема када тај исти материјал, након што је испунио своју улогу, покушамо да уклонимо; на пример, рушење војних објеката од армираног бетона из Другог светског рата изискивало је огроман напор; стакло и керамику, материјале начињене да одолевају вековима, готово је немогуће уништити; заштитни, све отпорнији лакови, створени по захтевима индустрије, изродили су нову генерацију страховито агресивних раствора и производа за скидање боја. На исти начин, потреба за издржљивом гумом, која се може деформисати услед притиска, влаге, топлоте и дејства ензима али не и уништити по престанку жвакања, изродила је материјал који је у стању да истрпи, прилично добро, и гажење, и кишу, и мраз, и летње температуре.

Ове гуме, са својим бескорисним перформансама, нашле су нову примену, више-мање штетну, у другим областима: ни то није ништа ново нити необично. Рекло би се да ниједна врста мирнодопског оруђа коју је човек измислио није умакла судбини да буде употребљена на најгори начин, тј. као оружје: маказе, чекићи, српови, трозупци, планинске секире: чак и ашовчићи за ровове (сетимо

се само ужасних призора из Ремарковог романа *На зајяду нишџиа ново*. Жвакаћа гума се није употребљавала као оружје већ као средство за саботирање апарата за поништавање карата у градском превозу, у јеку студентских протеста.

Као што сам рекао, жвакаће гуме се налазе свуда, али пажљиво истраживање ће нас довести до открића да им је најгушћа концентрација у зонама главних барова и кафића: збиља, жвакач који се упутио ка њима принуђен је да их испљуне да би ослободио уста. Сходно томе, странац који не познаје град могао би пронаћи ове локале померајући се према зонама с највећом густином жвакаћих гума, на исти начин на који растућа концентрација крви усмерава ајкуле и омогућава им да сустигну свој начети плен.

Поред других, још очигледнијих и још тривијалнијих, ово су неки од знакова који се дају уочити на плочнику када се душа, попут жвакаће гуме, приљуби за њ услед тромости, лењости и замора.*

* Извор: Primo Levi, „Segni sulla pietra”, *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 685–688 (први пут објављено у: Primo Levi, *L'altrui mestiere*, Einaudi, Torino 1985, 59–63).

„НАЈВЕСЕЛИЈИ СТВОРОВИ НА СВЕТУ”

Недавно је Черонети у својству семитисте, што и јесте, „поново ишчитавао” *Песму дивљеџ њеџла*; чудном коинциденцијом, мени се скоро у исто време десило да у својству зоолога, што нисам, поново прочитам *Похвалу њџица* Такома Леопардија. Након деценија развоја, ширења и популаризације етологије, ово дело оставља необичан утисак и изгледа нам помало туђе; тако би на нас деловао и приказ Венере у раним преподневним сатима (на јутарњем, ведром небу она блиста у пуној светлости) након сазнања да је њен сјај, који је опевало безброј песника, последица одбијања сунчевих зрака од загушљиве, вреле, до крајности згуснуте и облацима сумпорне киселине засићене атмосфере, начињене, рекло би се, по мери правог, дантеовског пакла. Песнички језик, који обавија наш доживљај природе, није ни у првом ни у другом случају поништен, али његов тон и садржај порука бивају донекле измењени.

Далеко од тога да је жалобна порука *Похвале* изгубила своју вредност. И за нас, ако се задржимо само на врапцима, оним које свакодневно виђамо по вртовима, двориштима и тремовима, птице јесу „највеселији створови на свету”¹. Изгледају нам срећне јер им је судбина доделила песму и лет, а тако су изгледале и Леопардију, зато што им је природа дала на дар не само оштра чула већ и „врло велику употребу уобразиље”, али не „ватрене и бурне” већ лаке и разнолике какву поседују деца, којој су птице блиске и због свог сталног и наизглед узалудног елана.

По Леопардију, њима успева да буду веселе јер су ослобођене свести о узалудности живота. Зато не познају досаду, ожалостљеност својствену човеку као свесном бићу, утолико болнију због његове отуђености од природе. Сем тога, заштићене су од екстремних хладноћа и врелина, а уколико им амбијент засмета, селе се и не стају док не пронађу боље услове за живот. Но, упркос независности и слободи коју оличавају, реагују и на човеково присуство, па им је глас умилнији тамо где је људска нарав питомија.

То певање, у коме Леопарди види посебност птица и знак њиховог стања среће, јесте дар, јесте певање, смех, „израз радости”, кадар да оном ко слуша пренесе ту исту радост „дајући непрекидна, иако лажна, сведочанства среће свих ствари”. И онај њихов немир, то што „сваког тренутка мењају места” јесте израз чисте среће, јер птице све то чине „без икакве потребе”, и лете

¹ Сви наводи из Леопардијевог текста дати су у преводу Сиба Миличића (прим. прев.).

„забаве ради”. У закључку Леопарди, тачније измишљени антички филозоф коме је приписана *Похвала*, хтео би (али само „на кратко време”) да „буде претворен у птицу да би могао да осети оно задовољство и ону радост њиховог живота”.

То су блиставе, убедљиве, општевременске странице којима посебну снагу даје неизречено, али у назнакама присутно поређење са бедом људске природе, са нашом неслободом симболизованом силом земљине теже која нас прибија уз тле. Међутим, поставља се питање како би их Леопарди исписао да је, уместо што се држао Бифона и што се ограничио на птице чији је пев слушао током дугих вечери у свом месту, читао Конрада Лоренца и проширио своју пажњу на друге врсте птица. Ја верујем да би га, на првом месту, минула свака жеља да упоређује птице и људе. Приписати животињама (изузетак би, евентуално, били мајмуни и пси) осећања попут ведрине, досаде, прихватљиво је само у песничком кључу, у осталим случајевима је произвољно и зававајуће.

Исто важи и за осврте на птичје певање: етолози нам објашњавају да оно, нарочито ако је усамљеничко и мелодично (када је, дакле, посебно вредновано), има конкретну сврху: служи за одбрану територије и представља упозорење могућим супарницима и освајачима. Пре него са људским смехом, ваљало би га дакле упоредити са човековим не толико пријатељским направама попут ограда од жице и гвожђа које окружују његове поседе, или са неподношљивим електронским сиренама предвиђеним за чување станова од лопова.

Што се тиче живахности птица (не свих: неке, попут штакара, су прилично мирне), реч је о обрасцу који намеће нужда преживљавања: то је најочигледније код птица које се хране семенкама и инсектима и које су присиљене на једну френетичну активност због потраге за храном која је расута по разним зонама и често је скровита; с друге стране, висока телесна температура и напор који изискује летење нагоне ове птице да обилно једу. Очито је да се ради о зачараном кругу, добро познатом немалом делу људског рода: мучити се да би се обезбедила храна, јести много да би се надокнадили трошкови напора.

Овим не желим да кажем (другим речима, то није био циљ мојих извода) да је дивљење према птицама скроз неоправдано. Напротив, оно остаје оправдано чак и када прихватимо објашњења која нам научници (не без међусобних трвења) прослеђују: или, боље речено, нарочито ако их прихватимо; но тада се пажња преусмерава на она друга, суптилнија умећа.

Како се не дивити, на пример, прилагодљивости чворака? Војнички дисциплиновани, настањивали су одувек обрађена подручја

и ту би се често обрушавали, у великом броју, на винограде и маслињаке. Од пре неколико деценија почели су да откривају градове: изгледа као да су се настанили за стално у Лондону 1914, а пре неколико година доспели су у Торино. Овде су као сезонски спавачи изабрали на Тргу Сан Карло, у Туратијевој улици и на другим местима неколико великих дрвета, чије оголеле гране током зимских вечери изгледају као да су начичкане чудним гаравим воћкама.

У зору крећу у густим редовима „на посао”, на поља изван индустријског појаса; враћају се по заласку у огромним јатима, где их је на хиљаде; следе их они закаснили, раштркани појединци. Посматрана издалека, ова јата најпре личе на облаке дима; у једном тренутку акробатски ће се трансформисати у дугу траку, потом у купу, па онда у лопту; на крају се поново растегну и устреме попут огромне стреле ка свом мрачном станишту. Ко командује војском? И како прослеђује наређења?

Ноћне грабљивице делују као савршено конструисане направе за лов. Њихов необичан изглед (делују трапаво кад мирују) увек је будио радозналост, понекад и аверзију. Лет им је нечујан, канце снажне, а очи, постављене фронтално, велике, што њиховом изгледу даје нешто људско; ипак, колико год им очи биле велике и осетљиве, оне су по мрклом мраку слепе. Откривено је међутим, у огледима са прецизно дефинисаним параметрима, да ће сова и у потпуном мраку шчепати миша уколико овај произведе и најмањи шум. Наравно, плен се локализује посредством чула слуха: важан фактор је она већ позната и истражена асиметричност ушију; но на који начин се звучни сигнали обрађују за сада остаје тајна.

Мистерија оријентације птица буди још већу пажњу. Познато је да се птице селице не оријентишу све на исти начин и да се многе од њих служе различитим стратегијама, изабраним у зависности од услова окружења; од посебног значаја су, свакако, географске координате и положај Сунца, а подједнако важну улогу играју, по свему судећи, Земљино магнетно поље и чуло мириса.

Али бићемо посебно изненађени, и затечени као пред каквим религијским чудом, кад прочитамо да су неке селице, које лете искључиво по ведром ноћном небу, способне не само да се оријентишу према звездама већ су у стању да по конфигурацији неба прецизно утврде своју тренутну позицију, односно тачку у коју су премештени у експерименту; и да су за то способне не само птице које су пратиле лет јата у пређашњим сеобама него и младунчад која први пут лете. Све се одвија као да су се родиле с мапом неба и унутрашњим, од локалног времена независним часовником, сабијеним у мозак који не тежи више од једног грама.

Неће нас ништа мање зачудити податак о понашању кукавице, једног, гледано из перспективе нашег људског морала, изопачено лукавог створења. Уместо да сагради своје станиште, женка полаже јаје у гнездо мање птице; власници гнезда често (не увек) не примете овај упад, па негују страно јаје заједно са својима и мала кукавица се на крају излегне. Чим се роди, онако без крила и још увек слепа, испољава једно карактеристично осећање нетрпељивости: не подноси друга јаја око себе. Врти се, напиње и гура све док јаја њене тобожње браће, од првог до последњег, не поиспадају на земљу.

Два „родитеља” ће је данима мукотрпно одгајати све док их младунче не прерасте. Чини се као да читамо неки рђави сентиментални роман и нисмо сигурни да ли да се више дивимо савршенству инстинката кукавице или њиховом недостатку код њених невољних гостију: али и у играма које приређује природа за једнога је по правилу резервисана победа а другоме увек следује пораз.

Птице, све у свему, као ни остале животиње, не знају да раде све ствари које ми радимо, али знају да раде друге које ми нисмо у стању, бар не тако добро (не без помоћи одређених инструмената). Ако би се оглед о коме је сањао Леопарди остварио, ми бисмо по повратку у нашу, људску кожу били окићени новим, туђим перјем, кога се свакако не бисмо стидели.*

* Извор: Primo Levi, „Le più liete creature del mondo”, *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 805–809 (први пут објављено у Primo Levi, *L'altrui mestiere*, Einaudi, Torino 1985, 191–195).

ЛЕПТИРИ

Зграда бивше Велике болнице Светог Јована Крститеља у Торину, која се тренутно (1981) обнавља, није од места која пружају угођај. Њени времешни зидови и превисоки сводови изгледају натопљени патњама генерација болесника; добротвори, овековечени на попрсјима постављеним уз степенице, зуре у посетиоце празним погледима мумија. Али кад се стигне до „Укрснице”, до простора где се секу две средње лађе, и дође на изложбу лептира коју је приредио Покрајински природњачки музеј, напетост нестаје и посетиоца за тренутак обузме осећај лакоће који га врати у време првих ђачких излета. Са оваквих, раскошних и вешто припремљених духовних гозби човек изађе сит и у исто време гладнији него раније.

Ако би једном зоологу упућеном, рецимо, више на птице и сисаре него на инсекте неко рекао да постоји на стотине хиљада међусобно веома различитих животињских врста које су пронашле начин да уз помоћ изворног деривата глукозе и амонијака себи изграде оклоп; да онда кад порасту и кад им кожни омотач постане тесан, оне тај исти омотач одбаце и начине себи нови, масивнији; да се у току свог кратког животног века оне преображавају и том приликом задобијају облике који се међу собом више разликују него облици зеца и штуче; да јуре, лете, скачу и пливају и да умеју да се прилагоде готово сваком поднебљу на планети; да у мозгу који тежи делић милиграма оне успешно складиште вештину ткача, керамичара, рудара, убице тровача, постављача замки, хранитеља; да се могу хранити било којим, живим и неживим органским супстанцама, укључујући оне синтетичке које је произвео човек; да неке од њих живе у крајње сложеним друштвима и да упражњавају обичаје чувања хране и контроле рађања, као и ропства, ратова, савезничких пактова, пољопривреде и одгајања младунчади; е тај исти зоолог би вероватно одбио да поверује у ове чињенице. Рекао би да описани узорак долази из научне фантастике: а када би стварно постојао, за човека би представљао опасаног конкурента способног да у даљој будућности надживи људску врсту и истисне је са планете.

У свету инсеката лептири заузимају почасно место: свако ко посети изложбу лептира увиђа да сличан подухват, чак и са једнако озбиљним научним претензијама, посвећен, рецимо, двокрилцима или опнокрилцима, не би имао оволиког успеха. Због чега? Због лепоте ових животиња, али не само због тога.

Зашто су лептири лепи? Не зато да би се свидели човеку, као што су сматрали Дарвинови противници: било је лептира бар сто

милиона година пре појаве првог човека. Ја мислим да је наш, нужно релативан и културно условљен образац лепоте вековима бивао обликован према њима, исто као и према звездама, планинама и мору. Да бисмо боље разумели ову тврдњу, замислимо шта ће се десити и како ће реаговати већина посматрача када лептирову главу сместимо под микроскоп: задивљеност уступа место страху и гађењу. У одсуству културалне навике, нови објекат нас узнемирава; очи огромне и без зеница, пипци који личе на рогове, усни апарат као у чудовишта, све то нам изгледа као дијаболична маска, као пародијско изобличење људског лица.

У нашој култури (не у свима) „лепе“ су живе боје и симетрија, па самим тим и лептири. Али лептир је једна жива фабрика боја: претвара у сјајне пигменте храну коју апсорбује, чак и прерађевине које излучује из себе. И не само то: ефекте металног сјаја и преливања боја постиже уз помоћ закона физике, на пример интерференције, коју виђамо на мехурима сапунице и танким слојевима уља на површини воде.

Привлачност лептира, међутим, не потиче само од боја и од симетрије: постоје и дубљи разлози. Не бисмо их прогласили лепим кад не би летели, или кад би летели онако ревносно и просто праволинијски као пчеле, или кад би убадали, или кад не би пролазили кроз ону узнемирујућу метаморфозу која у нашим очима задобија вредност једног симбола и тајне, непротумачене поруке. Није чудно што је песник попут Гоцана („пријатељ лутки“) толико волео и са толико жара проучавао лептире: напротив, чудно је што их је, упркос великој сенци опомене коју за собом оставља прелаз од ларве до лутке и од ове до лептира, тако мало песника волело.

Ако су лептири лепи по дефиницији и важе као мерило лепоте, онда су ларве („окривљена бића“, тако их је назвао Данте) по дефиницији ружне: незграпне, споре, љигаве, прождрљиве, длакаве, тупаве, постале су симболи сировости, недокривености и свега што узалуд стреми савршенству.

Два документарна прилога изложби показују нам, уз помоћ чудесног ока филмске камере, оно што је до сада само мали број људи имао прилику да види: ларва која се ослобађа из висећег и привременог гроба чауре претвара се у непокретну лутку, потом излази на светлост у савршеном облику лептира; крила, у почетку невешта и слабашна попут танке, протрљане хартије, за неколико тренутака ојачају, издуже се и новорођенче почне да лети. То је једно друго рођење, али у исти мах и смрт: оно што се винуло у ваздух је психа, душа, а поцепана чаура је земни остатак, тј. мртво тело. У дубоким слојевима наше подсвести лептир који узнемирено лети је анимула, вила, каткад и вештица.

Необичан назив који носи у енглеском језику (*butterfly*, спој речи „маслац” и „мува”) евоцира једно прастаро нордијско веровање по коме је лептир вилењак који краде маслац и млеко, или их закисели; а *Acheronia Atropos*, онај велики, домаћи примерак са знаком лобање на горњем делу трупа који нас посећује ноћу и који Гвидо Гоцано среће у вили госпођице Феличите јесте душа проклетог „што навешћује муке”. Крила у популарним приказима вила нису перната крила птица већ провидна и жилама прошарана крила лептира.

Тајна посета лептира коју Херман Хесе описује на последњој страници свог дневника обавијена је значењем благовести и уједно слутњом блиске смрти. Стари писац и мислилац, изолован од света у својој кући у Тичину, види како се у лету подиже „нешто тамно, нечујно и фантомско”: то је један редак лептир, једна Антиопа смеђељубичастих крила која му слеће на длан. „Лагано, у ритму опуштајућег дисања, лепотица је затварала и отварала баршунаста крила држећи се чврсто уз помоћ својих шест издужених ножица за корен мог длана; одмах потом ишчезну, тако брзо да нисам ни ухватио тренутак одвајања, и стопи се са великом, топлом светлошћу.”*

* Извор: Primo Levi, „Le farfalle”, *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 751–754 (први пут објављено у: Primo Levi, *L'altrui mestiere*, Einaudi, Torino 1985, 132–135).

НАШИ СНОВИ

У *Правилнику лейоџ йонашања* Монсињора дела Казе дата је препорука да се не „казују” сопствени снови. Дела Каза није читао Фројда па се није обазирао на највећу претњу којој би био изложен сањач, а то је да несвесно ода своје љубоморно чуване тајне; но био је човек здравог разума и лепог укуса па је приметио оно што сви пре или касније примете, а то је да су наши снови испуњени значењима или осећањима само за нас, али не и за наше саговорнике који их доживљавају као досадне и потпуно бесмислене. Зато онај ко их „казује” бива несносан слушаоцима ништа мање од онога ко се хвали сопственим племенитим пореклом или гласно истреса нос.

Не можемо а да се не сложимо са Дела Казом: туђи снови су збркани и досадни. Онима који пажљиво прочитају Фројдов *Traumdeutung* наметнуће се, неизбежно, поређење између снова увршћених у ауторов избор, који су замршени и апсурдни, али исто тако блештави и бујни, и тупе приземности наших и туђих снова које познајемо из искуства.

Могуће је да се у протеклих сто година свет снова, као и све друго што нас окружује, изменио: као што је нестала Шаркоова *Велика хистерија*, као што су су нестала она падања у несвест која су красила деветнаестовековне романе, тако су се можда и снови стилски преобразили. Или је Фројд, како то иначе чине антологичари, пробрао (свесно или не) примере од посебног значаја и подредио их, може бити, својим унапред смишљеним тезама. Но ако је судити по скорашњим радовима посвећеним овој теми, требало би размотрити и једно ново становиште.

Из гомиле текстова који су преплавили литературу о такозваним парапсихолошким феноменима издваја се само једно откриће које задовољава стандарде методичких истраживања, будући да је, на основу свега показаног, изводљиво у посебним, прописаним условима. Реч је о директном преносу слика од обученог експериментатора до спавајућег субјекта који их прима у форми сна, без сензорних посредника.

О овим истраживањима нас извештава Кавана у *Научним аспектима њарайсихологије* („Борингјери”, Торино, 1973). Њима се, наравно, за сада мора приступити са великом резервом, али, као што је познато, простор између неба и земље крије неслућене ствари па нас, из тог разлога, ништа не спречава да уживамо већ сада у замисли да, упркос ставу ортодоксних фројдоваца, наши снови нису увек наши, да њихове грозоте, насиља и суровости јесу трагови

чудовиштâ, али не оних закопаних дубоко у нама већ оних који нам долазе од других; да се у њиховој глупости чују дубоки одједи глупости која нас окружује; и да, на крају крајева, ми сами можемо овладати вештином, уз стрпљиве тренинге, која ће нам омогућити да их зауздамо и да тако сутра поклонимо „блажене снове” особама које су нам драге, као и да, обрнуто, мрским сновима казним непријатеље: све то без трошкова и ризика.

Али има ли потребе да у ово уплићемо телепатију? Насиља и гадости нас опседају и све више стежу обруч око нас. Ко није усавршио вештину одбране њима ће се заразити колико данас, не само у сновима.*

* Извор: Primo Levi, „I nostri sogni” (написано 24. IV 1977), *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 931–932 (први пут објављено у: Primo Levi, *Racconti e saggi*, La Stampa, Torino 1986).

РЕНЦОВА ПЕСНИЦА

Бићу искрен (немам намеру да се хвалим, пре бих рекао да ме је стид због овога што ћу признати): све мање ме привлаче нове књиге и трудим се да поново прочитам оне са којима сам се већ упознао. Тако временом губимо вољу (или способност?) за склапање нових пријатељстава, те предност дајемо продубљивању старих: приметимо тако покоју нову бору, неки пут и врлину на коју дотад нисмо обраћали пажњу.

Поновљена, узастопна читања исте књиге могу се одвијати, да тако кажемо, по принципу растућег увеличавања, као што је случај са следом оних прелепих фотографија на којима се види мува, потом глава са танким пипцима и великим бројем очију, затим једно издвојено око слично кристалној куполи, и на крају његова по правилу компликована унутарња грађа; или се промена коју доноси ново читање огледа, да останемо на терену фотографског језика, у избору другачијег осветљења или угла посматрања. Истини за вољу, нису сви текстови погодни за читање са лупом: немају сви ону „фину текстуру”; но због оних који је имају, вреди се помучити: мени су такви текстови посебно драги.

Малопре сам поново прочитао чувену сцену из *Вереника*, у којој се Ренцо након оздрављења од куге враћа у Милано да потражи Луцију. То су блиставе, сигурно писане странице, испуњене снажном и жалосном људском спознајом која те обогаћује и за коју осећаш да вреди за сва времена: не само за она у којима се прича одвија и у којима је живео Манцони, већ и за ова наша. После много лутања Ренцо сазнаје адресу куће која би требало да буде Луцијино уточиште, али не осећа олакшање; штавише, дубоко је узнемирен: у том одсудном тренутку, пред огољеном дилемом и њеним неминовним расплетом: Луција жива или Луција мртва, више „би волео да још ништа не зна, да је још у почетку овога пута, чијем се крају сада примицао”.¹ Ко није осетио сличну нелагодност, на пример, очи лекарског прегледа? Али само врсном познаваоцу људске душе успева да то искуство сабије у неколико речи и да га саопшти као истину.

Одмах потом, у чувеној, краткој епизоди (на нешто више од једне странице) са мајком која гробарима одбија да преда мртву девојчицу што ју је „лепо наместила, ... као ... за неко обећано јој весеље” и која је сама полаже на кола, назиремо ону велику недо-

¹ Сви цитати у тексту из Манцонијевих *Вереника* наведени су у преводу Јована Ђаје и узети су из Просветиног издања из 1956. године (прим. прев).

умицу која мучи вернике, оно питање над питањима: зашто постоји зло? То је загонетка која је мучила Јова и Ивана Карамазова и била, тј. остала најтамнија мрља на Хитлеровој Немачкој: зашто невини? зашто деца? зашто Провиђење застаје пред људском изопаченошћу и патњом у свету? Ово размишљање, дато само у основним назнакама, овај тренутак испуњен сажаљењем оцртава се на позадини језивих призора са миланских улица опустошених помором; једини знак живота је појава безочних и злослутних гробара: „неки су од њих у црвеној униформи... а многи са још ругобнијом одликом, са шареним перјем и тракама што су ти изроди носили, као знак весеља у оноликом општем плачу.”

Попут ђавола из злих јаруга, гробари се држе једни других; разрадили су своју заједничку филозофију и одговарајућа морална начела. Разговор са Ренцом, који је нашао уточиште на њиховим колима и кога они држе за мазача је незабораван: „Дошао си да се ставиш под заштиту гробара: сад си као у цркви”; „Сасвим је добро што мажеш ону риту... они нас још проклињу и прете нам да ће нас све повешати чим престане помор”; који тренутак раније дон Родригу, зараженом кугом, који се опире хватању један гробар узвикује речи испуњене срџбом и презиром: „Зар тако, лудаче! Против гробара! против службеника Санитетског већа! против милосрдне браће!” Желе и себи и другима да изгледају важни: они су званичници без којих се ништа не може радити на своју руку нити се сме доводити у питање.

Необично је како Манцони, тако успешан у грађењу слика и метафора, тако вешт у приказима душевних стања и пејзажа (и душевних стања уписаних у пејзаже), бива, с друге стране, несигуран и неспретан када треба представити човеков покрет. Не знам да ли је то већ раније примећено и колико је проверено, али баш у горепоменутој епизоди, на истој страници, пронашао сам два геста на граници вероватног, односно могућег. Ренцо, опкољен гомилом пролазника који му прете, некако ослободи простор око себе и „стругну што брже може с истуреном чврстом песницом, готовом за свакога ко би му пут препречио”. Али скроз је неприродно трчати са истуреном песницом. Улудо се, чак и на дужини од пар метара, потроши снага: накнадно стезање и подизање песнице захтева мање времена. Ово подсећа на једну довитљиву тосканску пошалицу. Мајка с балкона каже својој комшиници: – Госпођо, пошто сте већ отворили уста, да ли бисте позвали мог Ђанија који је доле у дворишту?

Одмах потом, Ренцо успева да побегне и да се смести на једна од гробарских кола: „Одмери, хитро скочи; ено га с десном ногом на коленима, с левом у ваздуху, и руке дигао увис.” Ово је

једна скроз неуспела, лоше осмишљена фотографија. Ни у једној етапи скока тело неће заузети позу описане статуе: но можда је то очигледно само нама, навикнутим још од детињства на спортске фотографије, али не и Манцонијевим савременицима. Има у роману још оваквих, нереалистичних и стилизованих слика што одају утисак нечег унапред конструисаног: као да се аутор упорно труди да положај људског тела саобрази укусу епохе и да га сходно томе обликује као илустрацију илустрације а не као слику нечег непосредно опаженог. Ренцо, обузет њему несвојственим али у овом случају посве оправданим бесом, затворио је попустљивог дум Абондија у његову собу. Упита га за име моћника који се противи браку, „па се наже, приближи ухо дум Абондијевим устима, укроти руке и стеже песнице”.

Извешај је прецизан, али сама гестикација је неуверљива, пренаглашена и сувишна. Подсећа на обрасце некада уобичајене и општеприхваћене физичке експресије у немим филмовима која нам данас делује чудно и неозбиљно; она је заправо плод ондашњег, прећутног договора који је покрету људског тела поверавао улогу замене за реч коју платно још увек није могло да пренесе гледаоцу: такви гестови су дакле морали да буду битно другачији у односу на оне које виђамо у свакодневном животу.

Ренцо, по не баш паметном савету Агнице, Луцијине мајке, одлази код доктора Заплетала и носи протоколарни поклон у виду четири петла, јер „тој господи” никад не ваља ићи празних руку. У складу са приповедачким поступком, тј. ауторским економисањем детаљима, петлови добијају посебан значај. Били су товљени за свадбени пир: „Узми она четири сирота петла што сам спремила да их закољем за пир”.² У овом „сирота!” утиснут је печат књижевног талента и психолошке проницљивости и обједињени су сажаљење, трпељивост и цинизам, што је типично италијански спој. Петлови нису ожаљени зато што ће бити заклани: они су код куће ионако предодређени за жртву. Реч је о нечем другом: Агница је померила значење и петлове претворила у симболе невиних који пате због туђих грехова: нису, дакле, они „сироти” већ Луција, Ренцо и сама Агница.

Нимало случајно, неколико реченица даље, у чувеном поређењу које је прерасло у изреку петлови су буквално доведени у везу са човеком: док их Ренцо држи и немарно дрмуса, „њима се ландарају оне четири изврнуте главе, а они се кљуцају међусобно као што то често бива међу друговима у несрећи”. Али и овде, у

² У Ђајином слободном преводу изостављена је реч „сироти”. Укључена је, тј. додата у навод због важности коју јој у овом есеју придаје Леви (прим. прев).

овом пророчанском запису који носи песимистичку поруку, људски покрет је извештачен: четири петла, чак и у временима оскудице, теже најмање десет килограма и само би их Херкул могао онако дрмати, трести једном руком; овде нам је, другим речима, потребан глумац који уместо скромног свилара зна да одглуми Херкула.

У предговору Еинаудијевом издању *Вереника* Алберто Моравија иступа са ставом о Манцонијевом католичком реализму, по аналогији са оним социјалистичким из Совјетског Савеза, дакле о списатељству које је строго подређено циљевима пропаганде, али које каткад својим квалитетом успева да ове премаше и поништи. Према овом ставу сам остао резервисан, иако га поменути описи гестова на изванредан начин потврђују.

У шестом поглављу отац Христофор се срди због дрскости дон Родрига: замољен да одустане од сплетке чија је жртва Луција, Родриго му предлаже да је убеди да се стави под његово окриље: „Под ваше окриље! – узвикну [отац Христофор], устукну за два корака, ослони се поносито на десну ногу, подбочи се десном руком, испружи левицу указујући прстом на дон Родрига, и упирући му у лице два зажарена ока понови: – Под ваше окриље!“. Овде више нема фратра, већ барокног споменика фратра; рекло би се да аутор поново долази до слике заобилазним путем: не прилази јој директно, не иде од представе до речи, него између њих умеће једну сцену са глумцем; сцену, слободно можемо да кажемо, са осредњим глумцем.

Необично је што, пар страница касније, слична гестикулација бива приписана Ренцу, али са потпуно другачијим циљем. У присуству Луције и Агнице, Ренцо, обузет бесом, прети да ће себи учинити неправду и по цену да изгуби Луцијину љубав; две жене покушавају да га смире: „Он стаде непомично и замишљено неколико тренутака и загледа се у оно умиљато Луцијино лице; одједном севну очима, устукну мало, пружи прст на њу и викну: – Њу, њу он хоће! Мора умрети!“ Ова реплика је, по свему судећи, најмање успела у роману: стиче се утисак да је позоришни гест поковарио „звучни запис“ и повукао га са собом на дно.

Но, Манцони се оправдава: Ренцу у том тренутку одговара да Луцији, која је све до тада одбијала да брак склопи на брзину, улије страх; биће да је „Ренцо помало помишљао на добре последице за себе од Луцијина страха“. Манцони је изгледа расположен да усвоји нека глумачка решења само кад „две силне страсти уједно брује у човекову срцу“; али у овом „брујању“ чита се ауторова католичко-стоичка аверзија спрам страсти које завладају човеком, макар он био заљубљен.

Као што се види, читање са лупом је вежба достојна сажаљења. Тешко писцу који је практикује на својим текстовима; ако то учини, осудиће себе на бескрајно прекрајање и претвориће све своје књиге у отворена дела.*

* Извор: Primo Levi, „Il pugno di Renzo”, *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 699–703 (први пут објављено у: Primo Levi, *L'altrui mestiere*, Einaudi, Torino 1985, 75–80).

ЈЕЗИК МИРИСА

Недавно је Лоренцо Мондо објавио на овим страницама једну лепу рецензију о песмама Ђорџа Капронија, у издању Гарцантија, истакавши у први план њихову необичну црту: важност коју су за овог аутора имали мириси и њихова честа појава у његовом што песничком што прозном делу. То су мириси природе, али пре свега људи; или, да будемо прецизнији, мириси жене, свих нијанси: од тананих до снажних, од љупких до опорих. Они су директне поруке, саопштене додуше на једном неодгонетнутом језику (за сада), које сведоче о нашој нераскидивој везаности за земљу и за „лепи биљака и животиња свет”.

За ову тему сам увек био посебно заинтересован: често сам се питао да ли је моје младалачко опредељење за хемију, на једном дубљем нивоу, било диктирано мотивима различитим од оних које је мој разум пригрлио и које је више пута обзнанио. Постао сам хемичар не (или не само) из потребе да разумем свет око себе; не из реакције на догматичне и магловите истине фашистичког учења; не због жеље за научном славом или новцем, већ због жеље да пронађем и искористим прилику да обучим свој њух.

Знају то добро и не-хемичари да и данас, упркос прецизним мерним анализама, нос остаје најважније оруђе за хемичара и да му он на брз, једноставан и економичан начин омогућава да одреди јачину раствора. Довољно је, и потребно, одржавати га у форми. Да имам овлашћења, младима заинтересованим за рад у хемијској струци увео бих обавезу похађања курса, као и полагања испита, за распознавање мириса; држао бих одговарајућу лабораторију (ништа друго до архиву, сачињену од хиљада бочица са шифрованим етикетама и са пар грама супстанце за идентификацију у свакој од њих: и овде би трошкови улагања били минимални!), отворену за све, и старе и младе, који желе да обогате своја чулна искуства и да доживе свет из друге перспективе. Уосталом, зар усавршавање чула не спада у „физичко васпитање”?

Тим поводом, поставило би се питање јесу ли сви људи снабдевени једнако усавршеним њухом, другим речима, постоје ли и овде они неосетљиви, они попут особа које не распознају боје а остале чулне дражи региструју без тешкоћа. Не располажем конкретним подацима, али судећи по нашим спонтаним реакцијама на пријатне и непријатне мирисе, сматрам да „безњушних”, који би били ослобођени мог курса, има у мањини (исти случај, дакле, као са слепима од рођења). Дobar њух пре је резултат вежбе него дар природе и наше чуло мириса, по правилу, није закржљало већ је занемарено.

Колико га цивилизација у којој живимо занемарује показује сиромаштво нашег језика у погледу мириса: имамо велик избор придевских речи који упућују на јасно дефинисане боје, иако многе од њих (розе, љубичаста) још увек чувају трагове, барем у италијанском, првобитних значења примера; с друге стране, не располажемо ниједним самосталним термином који би означио мирис, због чега смо принуђени да кажемо „мирис рибе”, или „сирћета” или „буђи”. Да вежбање на крају даје резултат показује селективни њух куvara и парфемција; али ни они не располажу терминологијом која се осамосталила од референтних, конкретних примера.

Наравно, колико год се трудили, никад нећемо достићи способности једног пса које су резултат вишемиленијумске, природне и вештачке селекције и сталне обуке: ловачки пас, који се у лаком трку држи своје њухом трасиране путање, спроводи у сваком тренутку једну сложену квантитативну анализу ваздуха, једнако ефикасну као ону коју врши детектор природног гаса (он, међутим, кошта милионе, не уме да трчи а уз то је и компликован, тешко преносив и не везује се за газду).

Чак и најградскији од свих паса, онај најзакржљалији кућни љубимац, оријентише се без тешкоћа међу хиљадама мирисних порука које му колеге остављају по разним ћошковима. Како ли нас само пси сажалевају! Цитирам по сећању стихове које Г. К. Честертон, у *Лејтећој крчми*, приписује псу Кудлу: „They haven't got no noses | they haven't got no noses | and Goodness only knowses | the noselessness of Man!” (*sic*: треба имати на уму да ово пас говори, тј. пева). Преводим најбоље што могу: „Немају свога носа | немају свога носа | и Бог свети зна | како човек безњух оста”.

А што се тиче Флаша, другог прослављеног пса из литературе, Вирџинија Вулф пише: „За оно што видимо треба нам више од пар хиљада речи, ... али зато не поседујемо више од две и по речи за оно што помиришемо. Људски нос практично не постоји. Највећи песници овога света нису омирисали ништа до ружу с једне стране и ђубриво с друге. Ни знаке бескрајних прелаза које се протежу између. Ипак, у свету мириса одвијао се највећи део Флашовог живота. За њега је љубав у суштини била мирис; музика и архитектура, закони, политика и наука били се такође мириси. И религија је за Флаша била мирис...”

Вероватно је човеков њух био потискиван током еволуције науштрб вида и слуха; ови се у комуникацији намећу као доминантни, зато што смо у стању да пошаљемо вољно сложене визуелне (гестови, изрази лица) и звучне сигнале (речи итд.), док мирисне емитујемо без учешћа наше воље, а често и насупрот њој.

Но упркос свему, наш запостављени нос је у стању да нам да знак за узбуну кад нешто гори и обавести нас кад је, по његовој процени, храна коју примичемо устима почела да трули, и зато сваки хемичар одмах препозна по мирису аминe из прве групе, нитро једињења која су наши стари с правом звали ароматичним (осећају се на ималин за ципеле: било би тачније рећи да се ималин за ципеле, по традицији, прави са испарењима нитробензена), терпене и многе друге скупине.

Тим поводом, говори се о више или мање пријатним мирисима. Непријатна су, без изузетка за сваког од нас, испарења која потичу од трулежи, попут амонијака и сумпор диоксида; код других мириса, суд је културолошки и зависи од друштвеног окружења. Ђубриво које помиње Вирџинија Вулф иритира песника из града, не и сељака који је навикнут на њега и који га доживљава као драгоцену материју везану за плодност. Мирис бензина смета пешаку а прија фанатичном обожаваоцу аутомобила који га повезује са полетним искуствима возње. Ванс Пакард говори како мушки дезодоранси често не пролазе добро на тржишу: непријатан за остале, сопствени мирис многи појединци осећају као део личности и средство показивања моћи, и несвесно се плаше да га не изгубе.

Но какви год да су, мириси остају изванредни меморијски стимулатори. Зна се како је од ароме мале мадлене израсло, неколико деценија касније, Прустово „импресивно здање успомена”. Када сам се после скоро четрдесет година поново обрео у Аушвицу, визуелни сценарио ме је узбудио али на један више званичан и индиректан начин; насупрот томе, обичан „мирис пољске земље”, ослобођен из фосилизованог угља који се овде користио за кућно грејање, затекао ме је и пресекао попут удара: пробудио је у делићу секунде читав свет тешких успомена на конкретне догађаје које су у мени лежале успаване и оставио ме без даха.

Истом силином „тамо доле” закаче нас случајни мириси у слободном свету: врео катран, који оживљава слике барки на сунцу; дах шуме са мирисом печурки и мошуса донет с ветром од Бескида; мирис сапуна који остаје да лебди у ваздуху након сусрета са „лепом господом” на послу.*

* Извор: Primo Levi, „Il linguaggio degli odori”, *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 837–840 (први пут објављено у: Primo Levi, *L'altrui mestiere*, Einaudi, Torino 1985, 226–229).

НЕВИДЉИВИ СВЕТ

Мој отац, врсни познавалац половних књига и редовна муштерија на њиховим базарима у Чернаја улици, донео ми је једног дана елегантно укоричен свезак, штампан у Лондону 1846, са скромним и у исти мах претенциозним насловом који је гласио *Мисли о ПРАЖИВОТИЊАМА или један њоџлед на НЕВИДЉИВИ СВЕТ оџкривен њод микроскојом* од Г. А. Мантела, *esq., LL.D., F. R. S.* (тј. Племенитог Човека, Доктора Права, Члана Краљевског Друштва). За насловом је следила високопарна посвета: „Велечасном Маркизу од Нортемптона”, која се простирала на дванаест редова, местимично исписаних готицом.

Имао сам петнаест година и доживех право откровење: пре свега због илустрација, пошто нисам знао ни речи енглеског. Но одмах сам купио речник и брзо установио да овде, на моју велику срећу, није исто као са латинским и да се већина ствари може схватити: другим речима, лако сам разумео главни део текста са блиставим и издашним описима изгледа и понашања „праживотиња”; но зато ми је у великој мери остао нејасан опширан предговор у коме су се наводили Хершел и Шели, Хобс и Бајрон, Милтон и Лок и остали изабрани умови који су се, сваки на свој начин, бавили невидљивим стварима што испуњавају простор између неба и земље.

Чинило ми се да аутор уноси малу пометњу и брка ствари које се не виде зато што су толико мале и оне које се не виде зато што их нема, попут патуљака, вила, привиђења и душа умрлих; али садржај, толико другачији у односу на градиво у Краљевској гимназији, био је тако пријемчив, тако усклађен са интересовањима која сам гајио у то време да сам се везао за књижицу неколико недеља (са изговором да ће ми бити од користи у настави) и успут научио нешто енглеског.

У епиграфу књиге стајала је једна бритка мисао, на пола пута између науке и визионарства: „У листовима сваке шуме, у цветовима свих башта, у водама сваког потока пулсира мноштво светова живота, бројних попут лепота небеског свода.” Да ли је заиста тако? У води баш сваког потока? Истог тренутка, силовито попут бола који се изненадно јави у стомаку, обузе ме жеља за микроскопом и то одмах саопштих оцу.

Отац ме је помало забринуто погледао. Далеко од тога да је потцењивао моје занимање за свет природе: био је инжењер, радио је некада као пројектант у једном великом постројењу у Мађарској; тада се бавио продајом и инсталацијом електричних мотора, а у младости је посећивао скупове Ломброза, Херлицке, Анђела Моса,

ондашњих торинских позитивиста, научника скептика и тешких наивчина који су на смену хипнотисали једни друге, читали Фон-тенела, Фламариона и Ени Бесант и дизали столове у ваздух.

Отац је гајио према науци једну врсту љубави проткану жалом за прошлошћу, те му није сметало да ја наставим пут који је он стицајем околности морао да прекине; па ипак, било му је чудно да ја, као адолесцент, желим микроскоп поред толиких забавних и конкретнијих ствари које свет има да понуди. Мислим да се посаветовао са неким: како год, неколико месеци касније микроскоп је стигао у наш дом.

Гледано из данашње перспективе, тај инструмент није вредео богзна шта: увеличавао је само двеста пута, био је неосветљен, боје је толико изобличавао да се од њих вртело у глави; но ја сам се са њим брзо сродио, лакше него са бициклом до кога сам дошао након две године молби и мудре дипломатије. Уосталом, бицикл и микроскоп су се на извештан начин допуњавали: без бицикла, како бих из центра града могао да дођем до свих вртова, шума и потока о којима је говорио мој текст? Тако сам увек, пре планирања руте, састављао списак свега око себе и на себи што би се касније могло ставити под микроскоп.

Длаке које сам почупао са главе давале су скроз необичну слику: изгледале су као стабла палми; пажљивим посматрањем откривале су се оне мајушне крљушти због којих иначе њихова површина делује глатко када се прстима пређе од корена навише, а не обрнуто: ето првог питања на које је микроскоп давао одговор. Корен длаке, с друге стране, био ми је веома одбојан: изгледао је као гњецава, бубуљичава гомољика.

Кожу слепих мишева није било лако посматрати, пошто се прст који ју је држао пред објективом није смео померати; но онда кад би се на пар секунди колико-толико примирио, испред нас би се отворио чудноват пејзаж, налик на лигуријске степенасте брежуљке и узоране ледине: огромне ружичасте прозрчане бразде, паралелне, али са непредвидивим закривљењима и рачвањима. Хиромант опремљен микроскопом овако би могао детаљније да предвиди будућност него када проучава шаку голим оком. Било би још занимљивије, а верујем и значајније од свега што сам испробао, испитивати крв и посматрати црвена зрнца описана у књижици, но ја нисам имао храбрости да се убодем, а моја сестра (која је уосталом показала да је потпуно незаинтересована за моје надахнуте планове) није хтела ни да чује да ме убоду нити да ме пусти да ја њу убодем.

Муве, сирота створења, биле су прави рудник за истраживање: крила, сложен лавиринт умрежених нерава ужлебљених у

провидну и сјајну мембрану; очи, пурпурни мозаик задивљујуће правилности; ножице, арсенал зглобова, крутих длака и поткожних лепљивих наслага: патофне са Вибрам ђоновима и густо поређаним крампонима. Други рудник драгоцености били су цветови, сви, без обзира на то колико су били лепо односно ружни; латице, чији спољни изглед није нудио богзна шта (моје увећавање није било довољно да им прикаже грађу), остављале су на стаклу свој прелепи, упечатљиви полен, сачињен од свакојаких, тананих, елегантно обликованих, лоптастих, овалних, полиедричних зрна; нека су била пљосната и светлуцава, друга бела, смеђа и златна, начичкана ћубама и трњем.

Једнако необичне биле су и фигуре кристала које су остајале на стаклу од испарења раствора соли: натријум хлорида, бакар сулфата, калијум дихромата и осталих које сам измолио од апотекара; али било је ту и нечег новог: видело се како се кристали рађају и како расту „пред нашим очима“; нешто се коначно покренуло: микроскоп се више није ограничавао на непокретност биљака и мртвих мува. Чудно је то што су први објекти који су се померили били они неживи, они из неорганског света. Можда поменути термин који се доводи у везу са кристалима и није најпрецизнији.

И у води из вазе за цвеће било је покрета, али он није био тако званичан и уједначен као онај код кристала. Напротив, био је толико немиран и вртоглав, утолико необузданији што је вода у вази била бајатија, да је одузимао дах. Ето, коначно, тих праживотиња које је најавио мој текст: добро сам се сећао њихових идеализованих, јасно илустрованих облика, пажљиво обојених акварелом (то сам приметио кад сам их окрзнуо капљицом воде). Овде је било и големих и мајушних: једне су прелазиле поље микроскопа за трен ока, као да су некуд журиле, друге су кружиле лењо као да су после по ливади, треће су се избеzumљено вртеле око своје осе.

Најљупкије су биле вортицеле: мале прозирне чашице које су се клатиле као цвеће на ветру, везане у сноп једним дугим али тако тананим, једва видљивим влакном. Но био је довољан најблажи потрес (ноктом окрзнути постоље микроскопа) и влакно би се у тренутку скупило у спиралу, а отвор чашице затворио. Недуго потом, као да ју је минуо страх, животињица би повратила дах, влакно би се поново издужило, и пажљивим посматрањем уочио би се мали вртлог од кога су вортицеле добиле име: хрпа семенки окретала се око пехара као да га увлачи у клопку.¹ С времена на време, једна од вортицела би подигла сидро, као да јој

¹ *Vortice* (ит.) – вир, вртлог (прим. прев).

је седелачки живот дојадио, повукла влакно и отиснула се у непознато. Било је то право живо биће: кретало се, премештало се, реаговало, као и ми, на глад, на страх, а можда и на досаду.

Или на љубав? Ова пријатна и очаравајућа мисао пала ми је на памет онога дана када сам се први пут отиснуо бициклом све до Сангона и када сам донео кући један узорак барске воде и песка из тада бистрог потока. Видела су се свакојака чудовишта: огромни црви дуги скоро један милиметар који су се грчили као да су били изложени мучењу; друге животињице, голим оком видљиве као провидне и гримизно шпицасте, а под микроскопом као пипцима и кићанкама начичкане, кретале су се у скоковима попут бува које су доживеле бродолом.

Сценом су онда загосподарили парамецијуми: вретенасти, живахни, накривљени попут старих папуча, летели су као стреле тако брзо да их је било немогуће пратити са истим увећањем: пловили су у океану сопствене капи воде вртећи се око своје осе и чим би ударили о препреку, одмах би се окренули и наставили да јурцају као полудели мотоциклисти. Изгледали су усамљени и заузети радом, као да су трагали за светлошћу и ваздухом; и онда угледах двоје како се заустављају у трку као да су приметили једно друго и осетили привлачност; приближише се, прибише једно другом и наставише пут заједно спорим кораком. Као да су у овом слепом споју разменили нешто, и из тога извукли једно непознато, мајушно задовољство.*

* Извор: Primo Levi, „Il mondo invisibile”, *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 800–804 (први пут објављено у: Primo Levi, *L'altrui mestiere*, Einaudi, Torino 1985, 186–190).

РУЛЕТ БАКТЕРИЈА

Аутобиографија Торинеза Салвадора Лурије, добитника Нобелове награде за медицину из 1969, привукла ми је читалачку пажњу и натерала ме да надвладам свој почетни, лаички отпор спрам њене тематике. Лурија је генетичар, илити проучавалац оних изузетно дугачких молекулских порука у којима је записан наш идентитет (и, у доброј мери, наша судбина); у својој већ давној прошлости, обележеној позивом органског хемичара, ја сам се дружио са другачијим молекулима: биле су то честице синтетичких полимера, отужно једноличне, што ће рећи беживотне и неме; поседују практичну вредност, али не кажу ништа јер понављају до у бескрај исту поруку. Држе се на окупу попут романа у коме се од прве до последње странице врти једна те иста прича.

Ова аутобиографија, коју је скоро објавио „Борингјери” (*Приче о џенима и о мени*), носи у америчком оригиналу другачији наслов: *Један ајарай мамийара, једна сломљена ејрувејиа*. Чини ми се убедљивијим од италијанског назива јер упућује, с једне стране, на две теме књиге и, с друге, на две главне одлике научног истраживања.

Насупрот распрострањеном ставу који привилегује екипни рад и лабораторијску подршку, залагање и интуиција задржали су до данашњих дана пресудну улогу у остваривању резултата: уосталом, да није тако какав би смисао имала Нобелова награда и обичај њене доделе? Лурија у том погледу не гаји никаву сумњу и не болује од лажне скромности: у описима својих победа не либи се ниједног тренутка да каже „ја”.

Уз дужно поштовање према еминентним институтима за науку и технологију, или можда баш упркос њима, мозак усамљеног научника, пустолова изолованог у свом кабинету или лабораторији, остаје најважнији инструмент: без њега би се све сводило на рутину. Истинска иновација није групна, она је плод ума, а он је индивидуалан. Истраживање, ипак, не треба сводити на рационалност: она јесте неопходна, али је сама по себи недовољна; разум има потребу за спољашњом храном, за подстицајима који нам могу пристићи из најнеочекиванијих извора. На ту чињеницу алутира апарат мамипара, односно машина за игре на срећу из оригиналног наслова.

Лурија, који није коцкар, приповеда како је случајно приметио колегу који је играо на једном од ових апарата у које се убаци новчаница и који, будући вешто програмирани да себи обезбеде зараду, ту и тамо врате играчу нешто мало од улога (позамашну

суму дају врло ретко, а најчешће не дају ништа). За њега је то био неочекивани подстицај: наслутио је да „пут који води коцкара до zgodитка може бити од користи оном ко се бави бактеријама”.

Признајем да мени као нестручњаку даљи текст није осветлио аналогију, или, ако хоћете, симбол; но поука је јасна. Истраживачу (а ко није истраживач?) свет се приказује као густ сплет симбола: на њему је да пронађе тумачење; често је довољан тренутак интуиције да се разреши чвор око кога су се вековима мучили велики умови. Лурији је овај случај даровао откриће устројства по коме се бактерије одупиру (или не одупиру) дејству клицомора, на чему се иначе заснива генетика бактерија која је својевремено ујединила биохемију и генетику, тј. утрла пут молекуларној биологији.

Сам аутор каже, на другом месту, да примери попут овог показују колико је неопходно бити флексибилан у истраживању, колико је важно да будеш спреман да уочиш сличности међу различитим устројствима и појмовима и тако премостиш јаз између удаљених и наизглед неповезаних области. Анегдота са Њутновом јабуком могла би бити далеко више од дечје легенде.

Друга половина наслова садржи додатну алузију. „Сломљена епрувета” је била важна епрувета: садржала је бактеријску културу брижљиво храњену, пажљиво бирану у складу са кључним огледом. Лурија је на послу ужурбан човек: на другим местима тврди да је необуздан, а необуздане и уплахиране су многе његове колеге које се појављују у књизи. Обожава рад на „необрађеним пољима”; нема намеру да траћи време на репродукцију културе, нити да тражи од колеге другу, са потпуно различитим бактеријама. Експеримент свеједно успева, штавише, срећно се окончава и из њега проистиче откриће једне неочекиване појаве: вирус развијен на рачун једног рода бакерија које му успоравају развој, размножаваће се веома успешно са бактеријама које припадају другој врсти.

Описани феномен је, каже Лурија, створио услове за настанак и развој рекомбинантне ДНК технологије, тј. модерног генетског инжењеринга, испуњеног обећањима (и лишеног, такве смо гаранције добили, ризика); и додаје: „Моје је откриће било савршено случајно... Феномен је био, да тако кажемо, свима пред очима. Да га нисам приметио ја, приметио би га неко други. Али зато је мој рад са тестом преноса био нешто јединствено.” Луријин оправдани и лични понос враћа у сећање Макијавелијеву изреку да срећа помаже само онима који имају довољно снаге да се изборе за победу.

Пада у очи, у овом смелом и на моменте епском резимеу једног истраживања и једног живота, мишљење на које се ретко наилази у историји науке (историји за коју Лурија, како је сам рекао, гаји слаб интерес иако јој даје велики допринос овом књигом). Живот

научника, каже аутор, јесте испуњен сукобима и проткан биткама, поразима и победама; али противник је увек и искључиво оно непознато, онај проблем који треба решити, тајну коју ваља расветлити. Нема некаквих сличности са грађанским ратом; научници могу заступати опречне ставове или нагињати различитим политичким идејама; разговараће, надметаће се, али никада се неће тући међу собом: везани су једним чврстим савезом, општом вером „у исправност Максвелових или Болцманових једначина” и сагласношћу са дарвинизмом и учењем о молекуларној структури ДНК.

Научник кривотворитељ не постоји, нити може постојати јер се превара не исплати: такав би, попут окорелог коцкара, само похрлио у сусрет сопственој, загарантованој пропасти. „Ретко кад се научници крију једни од других и надмећу као непријатељи”; састанци његове групе у МИТ-у јесу тренуци среће када се заједно ужива „у науци по мери човека”, среће какву осећају жедни када се домогну извора.¹ То су тврдње које у исти мах изненаде и задиве: можда нису истините у свим временима, местима и академским срединама, али јесу, или су бар биле истините за Салвадора Лурију коме су улепшале живот; а једнога дана такве ће бити, или бар поново постати и за неког другог.*

¹ МИТ је Масачусетски технолошки институт (енгл. *Massachusetts Institute of Technology*), истраживачки универзитет у Кембриџу (прим. прев).

* Извор: Primo Levi, „Roulette dei batteri” (написано 6. VI 1985), *Opere II*, Einaudi, Torino 1997, 950–953 (први пут објављено у: Primo Levi, *Racconti e saggi*, La Stampa, Torino 1986).